

Nüzûl Dönemi Servet Algısının Mekki Ayetlerdeki Yansımaları*

Hasan KILIÇ¹

Öz: Servet maddi refah ve zenginliğin yanı sıra aile, akraba, kabile gibi insana destek veren toplumsal grup ve kitleleri kapsamına alan bir kavramdır. Mekke müşrikleri İslam davetine icabet eden ilk neslin özellikle köle ve fakir kimselerden oluşmasını yadırgamış, bu durumu hicret öncesi dönemde polemik malzemesi haline getirmişlerdir. Bu itibarla maddi refah ve güçlerini haklılıklarına, Allah nezdinde şerefli bir konuma sahip olduklarına vurgu yapan en belirgin emare olarak dillendirmişler, bu gibi imkânlardan mahrum kalan Hz. Peygamber ve müminleri ise tahkir etmişlerdir. Müşriklerin döneme hâkim zihniyet anlayışını yansıtan bu mukayeseleri sadece fakir müminleri azarlama ve kınamadan ibaret değildir. Onların bu düşüncelerinin altında İslam'ın en önemli umdelerinden nübüvvet ve ahiret konularında zihinlerde şüpheler oluşturmanın, diğer insanların mümin olmasını engelleme niyet ve hedefinin yattığı bilinmektedir. Bu sebeple inanç esaslarının temellendirildiği Mekki ayetlerdeki beyanlar aynı zamanda müşriklerin söz konusu iddia ve ithamlarını izale eden, bilgi ve işaretlere yer vermektedir. Başka bir deyişle servet olgusu, Mekke döneminde müdahale edilmesi gereken en öncelikli konulardan biri olarak gündeme taşınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma Mekki ayetlerdeki temel konular içerisinde servet olgusuna ilişkin yapılan beyan, vurgu ve imaların keyfiyetini tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mekki ayet, servet, Mekke müşrikleri, inanç esasları.

Reflections of Perception of Wealth in the Nuzul Period in Makki Verses

Abstract: Wealth is a concept that includes social groups and masses that support people, such as family, relatives, tribes, as well as material welfare and wealth. The Meccan polytheists found it strange that the first generation who responded to the invitation of Islam was composed of slaves and poor people, and they turned this situation into polemic material in the pre-Hijrah period. In this respect, they expressed their material well-being and power as the most obvious sign emphasizing their righteousness and their honorable position in the sight of Allah. They insulted the Prophet and his believers. These comparisons, which reflect the mentality of the polytheists at the time, do not only consist of scolding and condemning poor believers. It is known that behind these thoughts lies the intention and goal of creating doubts in

* Bu çalışma yazarın, "Mekki Ayetlerde Servet Tasviri" adlı doktora tezinden üretilmiştir..

¹ Dr. Arş. Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. hkilic@comu.edu.tr,

ORCID: 0000-0001-5192-3444

the minds of one of the most important principles of Islam, of prophecy and the hereafter, and of preventing other people from becoming believers. For this reason, the statements in the Makki verses, on which the principles of belief are based, also include information and signs that eliminate the aforementioned claims and accusations of the polytheists. In other words, the phenomenon of wealth was brought to the agenda as one of the top priority issues to be intervened in during the Meccan period. Therefore, this study aims to analyze the nature of the statements, emphasis and allusions made about the phenomenon of wealth among the main topics in the Makki verses.

Keywords: Tafsir, Makki verse, wealth, Makkan polytheists, principles of faith.

Giriş

Müşriklerin Hz. Peygamber ve müslümanlara karşı sergilediği hasmane söz ve eylemler davetin seyrine göre farklılık arz etmiş, İslam'ın bölgede uyandığı yankı ivme gösterdikçe muhalefet ve tepkiler de bir hayli şiddetlenmiştir. Sosyo-kültürel yapının kabilecilik sistemi ve bunun tezahürü olan asabiyet esasına dayanması, İslam muhaliflerinin müslümanların tamamına yönelik kaba kuvvet kullanarak, onları sindirmeyi, ortadan kaldırmayı imkânsız hale getirmiştir. Her ne kadar müslümanların ölümüyle sonuçlanan menfur hadiseler yaşanmaktaysa da bunlar bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda yani münferit düzeyde vuku bulmuştur. Genellikle kendilerini himaye edecek kabileden mahrum kalan kişiler, hiçbir hakka sahip olmayan köleler inançları sebebiyle bu tür muamelelere maruz kalmıştır.² Bölge coğrafyasına hâkim olan bu sosyolojik gerçek, müşriklerin fiili şiddete dayalı sert tedbirlerden ziyade müslümanlarla söylem düzeyinde mücadele etmeyi zorunlu kılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de mele ve mütref kavramlarıyla tavsif edilen ve Mekke'nin idaresini ellerine tutan zengin zümrenin bu psikolojik mücadelede yararlandıkları en etkili silahların başında servetleri diğer bir deyişle kendilerine destek veren geniş insan kitlesi ve sahip oldukları maddi imkânlar oluşturmuş, sürekli şekilde söz konusu vasıflarını gündemde tutarak, güçleri üzerinden haklılıklarını teyit etmeye çalışmışlardır. Kur'an müşriklerden sâdır olan bu söz ve diyaloglara geniş yer ayırmış, özellikle hicret öncesi dönemde inzâl edilen birçok ayet doğrudan veya dolaylı olarak bahsi geçen konuya dikkatleri çekmiştir. Hatta İslam'ın inanç esaslarının tanzim edildiği Mekki sûre ve ayetlerde verilen mesajlar sarıh beyanlardan ziyade müşriklerin servetle ilgili algılarını tashih ve izale edici bir perspektiften ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma ihtiva ettiği önem sebebiyle servet olgusunun Mekki ayetlerdeki konular içerisindeki yerini tayin etme, bu amaçla birtakım bilgi, ima ve işaretleri keşfetme çabası olarak değerlendirilebilir. Bunun için ilk etapta servet kavramının anlam yelpazesi ve nüzûl döneminde servet olgusuna yüklenen mana tespit edilecektir. Daha sonraki süreçte ise Mekki ayetlerdeki konularda servete ilişkin beyanların keyfiyeti incelenecektir.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el Müzeydî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/227-229; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Naci İbrahim Süveyd (Beyrût: Dâru'l-Erkâm, ts.), 1/179-182.

1. Servet Kavramının Anlam Sahası

Servet çokluk, bolluk, fazlalık gibi anlamlara gelen “s-r-v” (ث-ر-و) sülâsî kökten türemiştir.³ Bu kökün gerek fiil gerekse sıfat formundaki bütün türevleri sayı ve miktar açısından meydana gelen artışı, çoğalmayı ihsas ettirmek maksadıyla kullanılmaktadır. Öyle ki “seriye’r-racül” (ثَرِيَّ الرَّجُلِ) ifadesi adamın malının arttığına, zenginleştiğine vurgu yapmaktadır.⁴ İslam literatüründe Ümmü Zer hadisi ile şöhret bulan rivayette de adamın sürü sürü develere sahip olduğunu belirtmek için “nâ’men seriyyen” (نَعْمًا ثَرِيًّا) tabiri kullanılmıştır.⁵ Aynı kökten türeyen “süreyya” (السُّرْيَا) kelimesi de çokluk manası taşıması sebebiyle parlaklığıyla meşhur yıldız kümesini tavsif etmektedir.⁶ On üç çocuğu olan Hz. Abbas’ın çocuklarının fazlalığını ifade etmek için “süreyya sayısınca” ibaresinin yer alması da aynı maksada mebnidir.⁷

Kur’an-ı Kerim’de bu kökün türevlerinden sadece “es-serâ” (الْأَثْرَى) kelimesi zikredilmektedir.⁸ “Serâ” islandığında cıvık ve yapışkan çamura dönüşmeyen nemli toprak anlamına gelmektedir.⁹ Kelimenin taşıdığı bu anlam esasen sayı ve miktar açısından meydana gelen artış ve bolluğu yansıtan kök yapısıyla uyumludur. Zira toprağın mahsul vermeye, ürün bitirmeye elverişli hale gelebilmesi için onun çorak ve kuru görünümünden sıyrılarak nemli bir arazi yapısına kavuşması gerekmektedir. Bu sebeple toprağın bol mahsul verdiği zaman dilimleri ve dönemler “şehrün sera” (شَهْرٌ ثَرِيٌّ) tabiriyle tavsif edilmektedir.¹⁰

Servet kavramının türevlerine ilişkin yapılan değerlendirmeler, bu kökten türeyen bütün kelimelerin sayı ve miktar bakımından artışa işaret ettiğini göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle mal ve insanların sayı bakımından çokluğu anlamına gelen servet kavramı¹¹ mal ve insan serveti olarak iki sınıfta mütalaa edilebilir.¹² Nitekim “sera’l-kavmü” (ثَرَا الْقَوْمِ) tabiri, topluluğunun hem sayısının çoğaldığı, arttığı manasına gelmekte, hem de o topluluğun zenginleştiğine, mallarının

³ Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, “srv”, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Abdu’l-Hamîd el-Hindâvî (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 1/199; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, “srv”, *Tezhîbü’l-luğa*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Mısır: Dâru’l-Kavmiyyeti’l-Arabiyye, 1964), 15/114; Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, “srv”, *Mu’cemü mekâyisi’l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (b.y.: Dâru’l-Fikr, 1379/1979), 1/374.

⁴ Cemâleddîn Ebi’l-Fadl Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr el-Ensârî, “srv”, *Lisânü’l-Arab*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2013), 8/104; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, “srv”, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Kuveyt: et-Türâsü’l-Arabiyyü, 2004), 37/269.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Mahmud Muhammed Nassar (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2015), “Nikâh”, 83 (No. 5189); Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2011), “Fedâilü’s-Sahabe”, 92.

⁶ Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî, “srv”, *el-Kâmûsü’l-muhîd* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 1267; Zebîdî, “srv”, 37/270.

⁷ Ebû Saâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü’l-Esîr, “srv”, *en-Nihâye fî ğarîbi’l-hadis ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tenâhî (Beyrût: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1979), 1/210; İbn Manzûr, “srv”, 8/105.

⁸ Tâhâ 20/6.

⁹ Halîl b. Ahmed, “srv”, 1/199; Ezherî, “srv”, 15/115; Ahmed b. Yûsuf b. Abdu’d-Dâim el-Halebî, “srv”, *Umdetü’l-huffâz fî tefsîri eşrâfi’l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1996), 1/277.

¹⁰ İbn Manzûr, “srv”, 8/105; Zebîdî, “srv”, 37/275.

¹¹ Ebûbekir Muhammed b. Hasan b. Düreyd, “srv”, *Cemheratü’l-luğa* (Beyrût: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1987), 1/424; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, “srv”, *Tâcü’l-luğa ve şihâhu’l-Arabiyye*, thk. Muhammed Tâmir (Kâhire: Dâru’l-Hadis, 2009), 144.

¹² Ezherî, “srv”, 15/113; İbn Manzûr, “srv”, 8/103; el-Fîrûzâbâdî, “srv”, 1266; Zebîdî, “srv”, 37/269.

miktar ve sayısında artış gözlendiğine işaret etmektedir.¹³ Bu açıdan insanın servet sahibi olarak nitelendirilmesi, onun çok mal edindiğine, zenginleştiğine vurgu yapmanın yanı sıra, insan kaynağı yönünden büyük bir grup ve taraftar kitlesinin kendisini desteklediği manasına gelmesi de muhtemeldir.

Hz. Peygamber'in servet kavramına yüklediği mana da benzer doğrultudadır. Ebû Hüreyre kanalıyla gelen şu rivayet, mezkûr kelimenin ihtiva ettiği anlam örgüsünün insan unsuru ile olan ilişki ve yakınlığını belirginleştirmektedir: "Yüce Allah, Hz. Lût'tan sonra her peygamberi toplumlarının servet sahibi kişileri arasından göndermiştir."¹⁴ Hz. Peygamber bu ifadeyi kavminin sürdürdüğü ahlâksızlığı engelleyememenin verdiği ızdırapla, "keşke size karşı koyacak bir gücüm ya da sırtımı yaslayacağım sağlam bir dayanak olsaydı"¹⁵ şeklindeki Hz. Lût'un kendi dilinden sâdır olan yakarışından sonra zikretmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in beyan ettiği mezkûr ifade esasen Hz. Lût'un isteğinin Yüce Allah tarafından kabul edildiğini bildirme amacına mebni olarak dile getirilmiştir. Hz. Lût bu kutlu vazifede kendisine yardım sağlayacak kişilerin olmamasından yakınmış, Yüce Allah'a bu konuda dua ve niyazda bulunmuştur. Nitekim mezkûr ayette Hz. Lût'un özlemine çektiği ve yardımını talep ettiği olguları müfessirler grup, taraftar, insan kitlesi gibi ibarelerle izah etmiş ve açıklamışlardır.¹⁶ Aynı şekilde hadisin râvileri arasında yer alan Muhammed b. Amr da benzer şekilde serveti "çokluk ve kuvvet" olarak tarif etmiştir.¹⁷ Bu bilgilere göre Hz. Lût'tan sonra peygamberlerin servet sahibi kişiler arasından seçileceğine dair nebevî ihbar, peygamberleri himaye edecek, onlara destek olacak insan kitlelerinin bulunacağına işaret etmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse maddi imkânlar, zenginliğe veya mal varlığına referans yapılan atıflar her ne kadar servet olgusunun baskın karakterinin sadece iktisadi tasarruflarla ilişkili olduğu kanaati uyandırır da Hz. Peygamber'in konuyla ilgili yaptığı yorum dikkate alındığında insanın en yakın çevresinden başlayarak ailesi, akrabaları, bağlı bulunduğu kabile gibi destek ve yardımlarına her daim ihtiyaç duyduğu unsur ve oluşumlar da bu kavramın kapsamı içerisinde mütalaa edilebilir. Bu bağlamda servet kavramının bir ayağı insanın maddi refahı, zenginliği gibi ekonomik içerikli unsurlara dayanırken, diğer ayağını ise onu himaye eden, destek veren aile ve toplum kitlesi oluşturmaktadır.

2. Müşrik Zihniyetin Servet Algısı ve Bu Algının Çeşitli Tezahürleri

Kur'an-ı Kerim müşrik zihniyetin servet algısına dair birtakım bilgi, ima ve işaretlere yer vermektedir. Bu konudaki beyanlar tarih boyunca müşriklerin refah ve zenginliği dünyada doğru ve yerinde işler yapmanın, Yüce Allah nezdinde şerefli bir payeye sahip olmanın en belirgin sembol ve

¹³ Halîl b. Ahmed, "srv", 1/199; Ezherî, "srv", 15/114; İbn Fâris, "srv", 1/374-375; İbn Manzûr, "srv", 8/104.

¹⁴ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), Tirmizî, "Tefsir", 13 (No. 3116); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thç. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012), 6/492, 7/69; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi sahîhi İbn Hibbân* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 14/87.

¹⁵ Hûd 11/80.

¹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1431/2010), 6/429; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thç. Abdü'l-Maksûd b. Abdî'r-Rahîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007), 2/490; Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thç. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 4/107.

¹⁷ Tirmizî, "Tefsir", 13 (No. 3116).

simgesi olarak algıladıklarını ortaya koyar niteliktedir. Nitekim Kur'an'da eşsiz servetin şımarttığı kibir ve gurur abidesi olarak tavsif edilen, Firavun ve Hâmân ile Hz. Musa'nın nübüvvetine karşı yürütülen mücadelenin finansman işini üstlenen Kârûn'un¹⁸ sahip olduğu maddi imkânları "*bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim*"¹⁹ sözleriyle ifade etmesi bu bakımdan manidardır. Kârûn'un söz konusu ifadeleri esasında diğer insanlara göre Yüce Allah nezdinde farklı ve üstün bir konumda olduğunu, izlediği hayat tarzının ilâhî irade tarafından tasvip edildiğini bildirme amacı taşımaktadır.²⁰

Müşriklerin hayatın doğal akışı içerisinde gerek zorlu ve sıkıntılı durumlar gerekse bolluk ve refah sırasında verdikleri tepkilerde de aynı anlayışın izdüşümlerine rastlanmaktadır. Müşrik toplumun bu konudaki teamülünü yansıtmaları bakımından şu ayet ifadeleri büyük önem taşımaktadır: "*İnsan, Rabbi ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, 'Rabbim bana ikram etti' diyerek mutlu olur. Onu imtihan edip rızkını daralttığına ise 'Rabbim beni önemsemedi' diyerek üzülür.*"²¹ Zikredilen ifadeler Ümeyye ve Übey b. Halef, Utbe b. Rebia, Ebu Huzeyfe b. Mugîre gibi zengin ve elit tabakaya mensup müşrik tipolojinin karakter yapısını analiz etmektedir.²² Buna göre müşrikler kendilerine mal-mülk, sıhhat gibi nimetler bahşedilmesini Yüce Allah'ın ikramı, fakirleşmeye başlamalarını ise ilâhî bir ceza olarak algılamaktadır. Diğer bir deyişle müşrik zihniyet açısından şeref, üstünlük dünyada sahip olunan çok ya da az miktardaki paya göre artmakta veya azalmaktadır.²³ Böyle bir durum doğal olarak toplum bilincinde fakirliğin ilâhî iradenin onayından geçmeyen davranışlar sergileyen kişilere verilen ağır bir ceza ve yaptırım şeklinde telakki edilmesini beraberinde getirmektedir. Fakir ve muhtaç kimseleri kötü kimseler, fakirliği de insanın sergilediği kötü ve çirkin eylemlerinin cezası olarak kurgulayan bir zihniyetin bolluk ve refah içerisinde yaşamasını kendi bilgi ve kabiliyetine bağlaması, elindeki nimetler alındığında ise teenni ile hareket etmek yerine Yüce Allah tarafından kendisine önceden bahşedilen bütün nimetleri unutması hatta O'na karşı öfke duymasına yol açacak kadar karamsarlığa sürüklenmesi bu açıdan manidardır.

Toplum bilinç ve tahayyülünde fakir ve fakirliğe karşı oluşan menfi ön yargı vahyin inzâliyle Hz. Peygamber ve müminleri tahkir ve paylama aracı haline getirilmiştir. Müşriklerin müminlerden fakir olanlara yönelik kullandıkları değersiz, kötü, adi, rezil anlamlarına gelebilecek suçlayıcı ifadeler bu vakıyı gözler önüne sermektedir. Nitekim müşrikler, alay ettikleri, adam yerine koymadıkları mümin fakirleri tavsif etmek için kötüler manasında "eşrâr" kelimesi kullanmışlardır.²⁴ Aynı şekilde Hz. Nûh'un inkârda direten yönetici sınıfı Hz. Nuh'a inanan ve O'na tabi olan fakir müminleri iğrenç ve rezil manalarına gelebilecek "erzel" ve "erâzil" şeklindeki kötü sıfatlarla aşağılamışlardır.²⁵

¹⁸ el-Ankebût 29/39; Gâfir 40/24.

¹⁹ el-Kasas 28/78.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), 13/208; Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 4/212.

²¹ el-Fecr 89/15-16.

²² Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, thk. Ahmed Füreйд (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/483; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 8/261.

²³ Kurtubî, *el-Câmi'*, 20/35; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvatü't-tefâsir* (Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 2009), 3/531.

²⁴ Sâd 38/62.

²⁵ Hûd 11/27; eş-Şuarâ 26/111.

Mekke'nin müşrik aristokrat kesimi de müslümanların himayeden yoksun, maddi gücü zayıf kişilerle bir arada bulunmamak için Hz. Peygamber'den bu gibi kimseleri yanından uzaklaştırması, kendilerine farklı bir gün tahsis etmesi gibi tekliflerle gelmişlerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber vahiy tarafından fakir müminleri dışlamama hususunda sert tonda birtakım uyarı ve ikazların bizatihi muhatabı olmuştur.²⁶

Müşrikler tarafından fakirliğin kötü kişilere ilâhî irade tarafından verilen bir ceza olarak kurgulanması, fakirlere yardım etmeyi, onlara kol-kanat germeyi Yüce Allah'ın iradesini kabul etmeme, O'nun hükmüne muhalif davranışlar sergileme anlamına gelen ağır suçlamaların muhatabı olma tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Nitekim müşriklerin söz konusu düşünceleri şu ifadelerle belirgin bir şekilde özetlenmektedir: *"O müşriklere Allah'ın size verdiği mal ve mülkten harçayın denildiğinde, onlara 'Allah'ın dilediği takdirde mal-mülk sahibi yapacağı kişileri biz mi doyuracağız, siz gerçekten yolunu şaşırmış kimselersiniz' derler."*²⁷

Mezkûr ayetin nüzûl sebebiyle ilgili çeşitli bilgiler nakledilmiştir. Âs b. Vâil'den bir yoksul bir şeyler istediği zaman: "Sen Rabbine git, O sana benden daha yakındır, ona Allah vermemiş ben mi vereceğim?" der, Hz. Ebûbekir'in fakir kimselerin yiyeceklerini teminiyle ilgili olarak Ebû Cehil de aynı meyanda: "Ey Ebûbekir! Sen gerçekten yolunu şaşırmışsın. Allah bunları doyurmaya kâdir olduğu halde doyurmuyor da sen mi onları doyuruyorsun" şeklinde sözler sarf ederdi. Yine konuyla ilgili nakledilen bir başka rivayette müminler Ebû Süfyan'ın aralarında bulunduğu müşriklere "Allah ve ilahlarınıza taksim ettiğiniz ekin ve hayvanlardan fakirler için de infak edin" dediklerinde onların şu karşılığı verdikleri nakledilmektedir: "Fakirleri ilahlarınıza ayırdıklarımızla mı doyuracağız, halbuki Allah isterse onları doyurur."²⁸ Konunun aynı boyutuna ayna tutan birbirinden farklı bu ve buna benzer rivayetler, zenginlerin mal ve servetlerini fakirlerle paylaşmama eğilimlerinin toplumun geneli itibarıyla tasvip edildiğini göstermektedir. Rivayetlerden de anlaşılacağı gibi müminlerin toplumun zayıf kesimlerine yönelik şefkat ve merhamet duyguları Yüce Allah'ın iradesine aykırı davranma, ilâhî meşîeti çiğneme gibi çirkin eylemlerle eşdeğer görülmüştür.

Refah ve zenginlik temelli şeref anlayışı müşrikler tarafından sadece fakir müminleri tahkir etmekten ibaret olmayıp İslam'ın en temel esaslarından ahiret inancı hakkında kuşku uyandırma, İslam'ın bu konudaki berrak öğretilerine halel getirme gibi gizli niyet ve hedefler de taşımaktadır. Öyle ki İslam davetinin azılı muhalifleri sürekli olarak maddi refah ve destekçileri üzerinden ahirette mesut ve bahtiyar olacaklarını iddia etmişlerdir. *"Biz hangi beldeye peygamber gönderdiysek oranın mütref zümresi biz sizin getirdiğinizi kabul etmiyoruz. Biz mal-mülk ve taraftar itibarıyla sizden güçlüyüz. Biz azaba da uğramayız"*²⁹ mealindeki ifadeler ahiretteki mutluluğun formülünü dünyada bolluk ve refah içinde hayat sürmek olarak açıklamaktadır.

Mekki sûrelerde bu ve buna benzer ifadelerin müşriklerin servet sahibi elit tabakası tarafından sıklıkla dillendirildiği göze çarpmaktadır. Nitekim bahçe sahipleri ile ilgili meselde maddi refah ve

²⁶ el-En'âm 6/52; el-Kehf 18/28; Abese 80/-12.

²⁷ Yâsîn 36/47.

²⁸ Rivayetler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Âşûr (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 8/130; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 6/284; Kurtubî, *el-Câmi*, 15/26.

²⁹ Sebe 34/35.

zenginliğiyle övünen müşrik karakterin fakirliğiyle temayüz eden mümin arkadaşına “*kiyamet kopup Rabbimin huzuruna dönersem şu an elimde bulunanlardan daha iyisine sahip olacağım*”³⁰ şeklindeki sözleri, aynı şekilde müşrik insanın nankörlüğünü beyan bağlamında dile getirilen “*eğer kıyamet sonrası yeniden diriliş gerçekleşip Rabbime döndürülürsem güzel nimetlere nail olacağım*”³¹ ifadeleri ahiret hayatının dünyadaki yaşantı doğrultusunda tahakkuk edeceğini vurgular niteliktedir. Buna göre ahirette mutlu ve mesut olabilmek, dünyada refah ve bolluk içerisinde yaşamaktan geçmektedir. Çünkü kişinin Allah nezdinde değerli ve şerefli olmasının en belirgin alameti sahip olduğu maddi imkânlardır.

Müşrik zihniyetin öteki dünya anlayışını özetler nitelikteki bu ifadeler her ne kadar onların İslam’ın en önemli öğretilerinden ahiret inancını kabul ettikleri kanaati oluştursa da nüzûl dönemi itibarıyla insanların yapıp-etmelerinden hesaba çekileceğine inandıkları yeknesak dini bir eğilim ve şurudan söz etmek mümkün değildir. Özellikle Mekke’nin mütref ve elit zümresinin ahiret inancına sahip olmadığı rahatlıkla söylenebilir.³² Onların konuyla ilgili söz ve beyanları ahiret düşüncesini kabul etmeye kapı aralamadan ziyade müminlerin zihinlerinde İslam’ın inanç esaslarına yönelik kuşku ve şüpheler uyandırma gibi gizli niyet ve hedefler taşımaktadır. Meryem sûresinin 19/77-80 ayetlerinin nüzûl sebebi olarak gösterilen şu rivayet, Mekke’nin servet sahibi elit tabakasının bu tutumunu vurgular mahiyettedir. Demirciliğiyle tanınan ve ilk müslümanlardan biri olan Habbâb b. Eret, Âs b. Vâil’e bir kılıç yapmış, fakat parasını alamamıştı. Parasını istemek üzere gittiğinde ise Âs b. Vâil, Hz. Peygamber’i inkâr etmesini, aksi takdirde asla borcunu ödemeyeceğini söyledi. Habbâb, “Allah’ın seni öldürüp tekrar dirilteceği o günü görmedikçe, istediğin bu şeyi asla yapmayacağım” deyince Âs, “ben öldükten sonra tekrar diriltilecek miyim” dedi. Habbâb muhakkak surette diriltileceğini söyleyince bu sefer Âs b. Vâil, “o halde bahsettiğin o kıyamet gününde nasıl olsa benim malım ve evlatlarım olacak, o zaman borcumu öderim” dedi. Bunun üzerine yüce Allah şu ayetleri indirdi:³³ “*Ayetlerimizi inkâr eden bana kesinlikle mal ve evlat verilecek diyen şu adamı gördün mü? Yoksa o gaybı mı biliyor, ya da Rahmân’ın katından bir söz mü aldı? Hayır, onun söylediğini yazacağız ve azabımızı kat kat arttıracaktır. Onun söylemekte olduğuna biz mirasçı olacağız ve o, bize tek başına gelecektir.*”³⁴

Mekke’nin elit zümresinden biri olan Âs b. Vâil tarafından dile getirilen bu sözler müşriklerin ahireti kabul etmemekle beraber böyle bir hayat olduğu takdirde cennete gireceklerin fakir müminler değil de kendileri gibi mal-mülk sahibi kişilerden oluşacağını, Yüce Allah’ın muradının da bu yönde tahakkuk edeceğini bildirme amacı taşımaktadır. Bu düşüncenin benzerini muhakeme yeteneği, mal ve evlatlarının çokluğuyla Mekke’de vahîd lakabıyla tavsif edilen Velid b. Muğîre’nin şu sözlerinde gözlemek de mümkündür: “Eğer Muhammed doğru söylüyorsa cennet benim için

³⁰ el-Kehf 18/36.

³¹ Fussilet 41/50.

³² en-Nahl 16/38; el-Mü’minûn 23/82; Yâsîn 36/78; ed-Duhân 44/35; el-Câsiye 45/24; el-Vâkıa 56/47.

³³ Buhârî, “Tefsir”, 19/3 (No. 4732-4735), “Büyû”, 29 (No. 2091); “İcâre”, 15 (No. 2275); Müslim, “Sıfatü’l-Münâfikîn”, 35; Tirmizî, “Tefsir”, 20 (No. 3162); İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/206; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/797-798; Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, thk. Eymen Sâlih Şa’bân (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2003), 232-233; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Lübâbü’n-nükûl fî esbâbi’n-nüzûl* (Beyrût: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2010) 300-301.

³⁴ Meryem 19/77-80.

yaratıldı.”³⁵ Dolayısıyla servet ve zenginliği Allah nezdinde doğru yolda ilerlemenin alameti farikası olarak kodlayan müşrikler, aynı ilkedен esinlenerek ölüm ötesinde de mutlu bir hayat sürdürebilmenin yolunun maddi imkân ve nüfuza sahip olmaktan geçtiğinin altını çizmişlerdir.

Müşriklerin Allah Rasûlü'nün peygamberliğine itiraz etmelerinin ardında da aynı anlayışın izlerine rastlamak mümkündür. Onlara göre peygamberlik liderlik, başkanlık gibi makamlara karşılık geldiği için insanlar içerisinde ancak mal-mülk, makam ve mevki sahibi kimselerin bu vazifeye tercih edilmesi gerekmektedir.³⁶ Ancak mevcut durum bu şekilde tahakkuk etmemiş, Mekke'de Velid b. Mugîre, Utbe b. Rebia, Tâif'te ise Urve b. Mesûd es-Sekafi, Hubeyb b. Amr³⁷ gibi servet ve şöhretleriyle temayüz eden simalar var iken, söz konusu özelliklerin hiçbirisini taşımayan kişiye nübüvvet layık görülümüştür. “*Bu Kur'an şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilmesi gerekmez miydi?*”³⁸ mealindeki ifade, müşriklerin “mal-mülk kime verilmişse peygamberliğe de o layık olmalıdır” önermesi ile özetlenebilecek peygamber tasavvuruna sahip olduklarını vurgular niteliktedir.

İslam davetinin başında Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber ile uzlaşma arayışları sırasında vadettikleri mükâfatlar da onların nübüvvet telakkisi hakkında birtakım ipuçları vermekte, hatta söz konusu algıyı gözler önüne sermektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in İslam davetine başlamasının hemen ardından müşrik ileri gelenlerin bu vazifeyi sonlandırdığı takdirde kendisine mal-mülk istiyorsa Mekke'nin en zengini yapacaklarını söylemeleri, mevki-makam peşinde koşuyorsa toplumun en itibarlı kişisi haline getireceklerini vaat etmeleri,³⁹ peygamberlik misyonunu belirli dünyevi gaye ve hedeflerden ibaret bir olgu olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Zira yapılan bu tekliflerin câzibesinden söz edilebilmesi için peygamberlik vazifesinin askıya alınması veya bırakılması karşılığında verilecek ödül ve mükâfatın da ona bedel veya denk olacak şekilde belirlenmesi elzemdir.

Daha sonraki süreçlerde müşriklerden gelen bu talepler Hz. Peygamber ile uzlaşmak için değil onun peygamberliğinin kabul görmesi noktasında yoğunlaşmıştır. Bu itibarla da nübüvvetinin teyidi için altınla süslenmiş köşklere, hurma ağaçları ve asmalarla çevrili, ortasından su kaynaklarının fışkırdığı bahçelere, şahsına özel hazinelere sahip olması, geçimini çarşı pazarlarda gezmeye tenezzül dahi etmeyen hükümdarlar gibi sağlaması talep edilmiştir.⁴⁰ Ayrıca Hz. Peygamber'in vaat ve teşviklerinin salt sosyo-ekonomik sahada yoğunlaşması, sadece kendisini değil aynı şekilde etrafındaki insanları da maddi refah ve müreffeh hayata kavuşturabilmesi, dahası sağlanan ekonomik istikrarın muhafaza edilebilmesi için geleceğe yönelik öngörülerle insanların menfaat ve maslahatını

³⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1433/2012), 4/490; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Adil Ahmed el-Mevcûd vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 8/365.

³⁶ Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, thk. Seyyid İmrân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012), 14/207; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 8/365.

³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/28; Mâverdî, *en-Nüket*, 5/223; Ebü Muhammed el-Hüseyin b. Mesûd el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Halid Abdurrahman el - Akk-Mervan Sevar (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1987), 4/137.

³⁸ ez-Zuhuf 43/31.

³⁹ Konuyla ilgili rivayetler için bk. İbn İshâk, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/234; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/164; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 1/560; Murat Sarıcık, *Hz. Muhammed'in Çağrısı Mekke Dönemi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2006), 151.

⁴⁰ Hûd 11/12; el-İsrâ 17/90-93; el-Furkân 25/7-8; ez-Zuhuf 43/53.

gözetmesi, nübüvvetinin teyidi için müşrikler tarafından olmazsa olmaz şartlar olarak ileri sürülmüştür. Bu sebeple onlar Hz. Peygamber'den, Allah tarafından gönderilmiş bir elçi ise dünyanın nimetlerini kendilerine bolca bahşetmesini, ayrıca alım-satım işlemlerinde herhangi bir zarara uğramamak için fiyatların ucuzlayıp pahalılaşıcağı zamanı önceden bildirmesini talep etmişler, böylelikle kendisinin de fakirlikten, başkasına muhtaç olmaktan kurtulacağını söylemişlerdir.⁴¹

Hz. Peygamber'den talep edilen bu mucizeler müşriklerin nübüvvet kurumuna dünyevi iktidar nazarıyla baktıklarını, bu sebeple söz konusu makama layık olacakların kabile lideri, kral, hükümdar gibi maddi güç ve refah sahibi kişiler arasından seçilmesi gerektiği düşüncesi içerisinde olduklarını göstermektedir. Firavun'un Hz. Musa'nın peygamberliğini krallık nişanesi altın bilezikler, takılar bulunmaması sebebiyle kabul etmemesinde de aynı anlayışın izdüşümlerine rastlamak mümkündür.⁴² Dolayısıyla müşrikler nübüvveti dünyevi ve siyasi bir bağlam içerisinde ele aldıkları için çıkış ve hareket noktasının bu amaca hizmet etmesi gerektiğini, peygamberlerin misyonunun hem kendilerinin hem de başkalarının maddi ihtiyaç ve arzularını tatminden ibaret olduğunu düşünmüşlerdir.

3. Mekkî Ayetlerdeki Konularda Servete İlişkin Beyanlar

Mekkî sûrelerde yoğun olarak işlenen konuların başını Allah'a, peygambere, ahirete iman gibi temel inanç esasları çekmektedir. Aynı zamanda İslam akâid sisteminin merkezini teşkil etmesi sebebiyle söz konusu esaslar *usûl-i selâse* (üç esas) terkihiyle isimlendirilmekte, Kur'an'daki tüm beyanlar bu zemin üzerinden anlam kazanmaktadır. Bu konudaki beyanlar salt bilgi vermeden ziyade İslam'ın azılı muhaliflerinin mesnetsiz iddia ve ithamlarına cevaplar verme, onları tadil ve izale etme gibi amaçlar taşımaktadır. Gerek müşriklerin konuyla ilgili söylemlerinde söz konusu unsurların etkisi, gerekse Kur'an'ın kendi inanç sistemini vazetmede yaptığı müdahale ve yönlendirmelerin keyfiyeti bu meyanda merak uyandıran hususlar arasındadır. Servet olgusu bazen inceleme ve değerlendirmenin bizzat konusunu teşkil ederken, bazen de gaybî meseleleri açıklamada, ilâhî hakikatleri teyit ve ispatta kritik vazifeler icra etmektedir. Meselenin bu boyutunu vuzuha kavuşturabilmek, önem ve işlevini tayin edebilmek için servet olgusunun Kur'an'ın genel sistematigi içerisinde incelenmesi büyük fayda sağlayacaktır.

3.1. Allah'ın İsim ve Sıfatlarına İlişkin Nitelemeler

Aşkın ve yüce bir varlık olan Zat-ı İlahiyye'nin eşsiz ve benzersizliği Kur'an'da sıklıkla vurgulanan konulardan birisidir. Her türlü vasıf ve nitelemelerin yetersiz kaldığı, insanın tahayyül ve idrakine kapalı gaybî sahada Yüce Allah'ın bizzat kendini ifade etme tarzı bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Bilgilendirmenin yanı sıra muhatapları İslam'ın öngördüğü tavır ve davranışlara sevk edebilmek için olsa gerek Zati İlahiyye, Allah lafzının yanı sıra çeşitli isim ve sıfatlarla tanıtılmakta, önemli hakikatler bu suretle dile getirilmektedir. Servete dair kritik bilgilerin aktarılma sürecinde de bazı ilâhî isim ve sıfatların işlevsel kılındığı söylenebilir.

Bu ilâhî isimlerinden birini teşkil eden "ganî", müşriklerin servet ve servet sahiplerine yüklediği algının ıslah ve izalesi bağlamında çarpıcı bilgiler sunmaktadır. Ganî zat ve sıfatlarında her

⁴¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 2/220; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/229; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 6/426; 8/79.

⁴² ez-Zuhruf 43/53.

türlü ihtiyaçtan münezze olup, herkesin kendisine ihtiyaç duyduğu eşi benzeri bulunmayan yegâne varlığı temsil etmektedir.⁴³ Bu vasıf mutlak anlamda sadece Yüce Allah için kullanılmakta olup, diğer varlıklara nispeti ise izafi ve mecazidir. Her şeye sahip olan ve hiçbir şeye ihtiyaç hissetmeyen Yüce Allah'ın ganî ismi, insanın zimmetinde ne kadar mal ve servet bulunursa bulunsun her hal ve şartta mutlak bir şekilde O'na muhtaç olduğunu belirtmektedir. “*Ey İnsanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah'a gelince, O kendisine yeten (ganî) ve bütün övgüleri hak edendir (hamîd).*”⁴⁴ İnsanları tavsif için *fukarâ* ibaresinin kullanılması tahkir amacıyla değil, Yüce Allah'ın zatının hiçbir şeye muhtaç olmadığını beyan için söylenmiştir.⁴⁵ Fukara kelimesinin “elif lâm” takısıyla marife yapılması, varlık kategorileri içerisinde en çok insanın Yüce Allah'a muhtaç olduğunu izhar etmektedir. Zira muhtaç olma hali beraberinde zafiyeti getiriyorsa duyulan ihtiyacın şiddetini arttırmakta,⁴⁶ dahası Kur'an'da zayıflıkla nitelenen tek varlık olarak insana işaret edilmektedir.⁴⁷ Her ne kadar yaratılmış olmanın acizliği zorunlu kıldığını belirten bu çarpıcı ifade, tüm insanların en bariz vasfını simgelese de mezkûr ayetin nüzûl ortamındaki ilk muhatabı, bir sonraki ayetin delaletiyle Mekke'nin müşrik kesimidir.⁴⁸ Bu minvalde zikredilen ayetle maddi imkânların verdiği şımarıkla büyüklenen, vurdumduymaz bir tavırla kendilerini hiçbir kimseye muhtaç görmeyen kesimin kibir ve gururlarını kırmak için sahip oldukları mal ve metanın ganî olan Yüce Allah'ın iradesi dahilinde kendilerine ihsan edildiği bildirilmektedir. Verilen nimetler sayesinde kişinin malvarlığındaki artışın ise zenginlikle değil, olsa olsa başkalarına ihtiyaç duyma anlamına gelebilecek fakirlikle nitelenmeyi daha fazla hak ettiği söylenebilir.

Ganî ismi Yüce Allah'ın mutlak manada zenginliğinin zatına münhasır kalmayıp, dilediği kimseye birçok mal ve meta vererek onları zengin yapan, refaha kavuşturan bir fonksiyona da sahiptir. Tirmizî (öl. 279/892) bu ilkedan hareketle *îğnâ* kökünden türeyen ve “dilediği kulu ihtiyaçtan kurtaran” şeklinde izah edilebilen “muğnî” kelimesini⁴⁹ Yüce Allah'ın doksan dokuz isminden biri olarak esmâ-i hüsnâ listesine dahil etmiştir.⁵⁰ Kur'an'da isim sîgasıyla yer almayan muğnî kelimesinin fiil kalıbı, Dûhâ sûresinin yanı sıra bir başka ayette şu şekilde Allah'a nispet edilmektedir: “*Zengin eden, servet verip memnun eden de O'dur.*”⁵¹ Mekki sûrelerde bu kökün fiil türevlerinin özneleri genellikle mal, kazanç, evlat, topluluk, güç, maddi imkânlar gibi servet kavramının anlam yelpazesi içerisinde mütalaa edilebilecek olgu ve unsurlardan oluşmakta, dahası bütün bunlar müşriklerin bel bağladıkları, menfaatini umdukları varlıkları teşkil etmektedir. Kaldı ki konuyla ilgili ayetlerin doğrudan ilk muhatabı da müşrikler olup ana tema onların zenginlik ve refahlarının dünyada faydasını göremedikleri gibi ahirette yüzleşecekleri can yakıcı azaptan kurtarmak için kendilerine yetmeyeceği, fayda sağlamayacağı gerçeği üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁵² Dolayısıyla sadece mal ve servetine güvenip, bunların kendisine yettiği zehabına kapılan insan, Yüce

⁴³ İbnü'l-Esîr, “ğny”, 3/390; İbn Manzûr, “ğny”, 8/576.

⁴⁴ el-Fâtır 35/15.

⁴⁵ Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Bejrût: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1419/1998), 3/82.

⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/559; Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/215.

⁴⁷ en-Nisâ 4/28; el-Enfâl 8/66; er-Rûm 30/54.

⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 3/74.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, “ğny”, 3/390; İbn Manzûr, “ğny”, 8/576.

⁵⁰ Tirmizî, “Deavât”, 85 (No. 3507).

⁵¹ en-Necm 53/48.

⁵² el-A'râf 7/48; el-Hicr 15/48; eş-Şuarâ 26/207; ez-Zümer 39/50; Gâfir 40/82; el-Hâkka' 69/28; el-Mesed 111/2.

Allah'ı devre dışı bıraktığı takdirde eldeki kazancı, büyüklenme ve kibir duygularını tahrik etmekten başka hiçbir işlevi yerine getirmediği gibi bu konudaki hırs ve arzusu, kendisini dünyada tatmin edemeyecek, ahirette de ebedi azaba sürükleyecektir. Bu sebeple ganî isminin maddi imkanlarıyla övünen Mekke'nin müşrik zümresine bir nevi yerini ve haddini bildirdiği söylenebilir.

Tüm mahlûkatın rızıklarını üstlenen, canlıların hayatını sürdürdürebilmesi için onların azıklarının temin eden mutlak ve eşsiz özne anlamındaki "râzık" ve mübalağa kalıbı "rezzâk" da Yüce Allah'ın zatına özgü isim ve sıfatlardandır.⁵³ Rızık kelimesinin fiil ve isim türevleri birçok ayette Yüce Allah'a izafe edilmekte, umumiyetle müşriklerin "biz mal ve servet bakımından sizden daha üstünüz, azap da görecektir değiliz"⁵⁴ şeklinde dile getirdikleri sözlerine cevap mahiyetinde zikredilmektedir. Özellikle "Rabbim, rızık dilediğine bol bol ihsan eder, dilediğine ise kısar. Ancak insanların çoğu bu durumun farkında değildir"⁵⁵ beyanının ve buna benzer direktiflerin birçok yerde sıklıkla tekrarlanması altında müşriklerin ahiretteki ceza ve mükâfatın dünya hayatına kıyasla belirleneceği, refah ve zenginliğin kişinin Allah nazarındaki makamının yüceliğine, değerine delalet ettiği yönündeki sözlerini psikolojik baskı aracı olarak sürekli bir şekilde dillendirmeleriyle yakından ilgili olsa gerektir.⁵⁶ Nitekim rızık Yüce Allah'ın takdirine göre azalıp çoğalacağı bilgisini ihtiva eden ayetlerin tamamının Mekkî olduğu ve müşriklerin söz konusu iddia ve ithamlarına cevap mahiyetinde olduğu göze çarpmaktadır.⁵⁷ Rızık çok veya az verilmesinin ilâhî takdire göre şekillendiğinin ısrarla vurgulanması, esasen rızık meselesinin kişinin değer ve kıymetini belirleyen bir kıstas olarak alınamayacağı ya da söz konusu gerçekten hareketle insanlar arasında iyi ve kötü şeklinde kategorik bir ayrıma gidilemeyeceğinin altını çizmek içindir.

Aynı zamanda bugünün zengininin yarın fakir duruma düşebileceği veya bugün fakir olanın yarın zenginleşebileceği iması da taşıyan bu ifadeler, sabit olmayan, kaygan bir zemin üzerinden genel-geçer davranış kodları veya evrensel değerler sistemi tanzim etmenin tutarsızlığını bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Kaldı ki söz konusu gerçek vurgulandıktan sonra insanın değerini yüceltecek temel amilin iman ve imana dayalı erdem ve davranışlar olduğuna dikkat çekilerek onlardan şu ilâhî talimatı tatbik etmeleri istenmektedir: "...Allah yolunda her ne harcarsanız harcadığınızın karşılığını verir. Zira O rızık verenlerin en hayırlısıdır."⁵⁸ Zikredilen ayette insanın değer ve kıymetinin mal ve servet sahibi olmaktan değil, elindekileri başkalarıyla paylaşmaktan ve infaktan geçtiği belirtilerek müşriklere şöyle bir uyarı ve ikaz yapılmaktadır: "Ey Muhammed! Şu mal ve evlatları dolayısıyla gurura kapılıp aldanan kimselere de ki: Şüphesiz ki Yüce Allah dilediğinin rızıkını genişletir, dilediğinkini de daraltır. O bakımdan sakın mal ve evlatlarla aldanmayın. Aksine mallarınızı Allah'a itaat yolunda harcadığınızın yerine başkası verilir."⁵⁹

⁵³ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâbî. *Kitâbü şe'ni'd-du'â*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dikâk Hattâbî, *Şe'ni'd-du'â* (b.y.: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1992), 54; İbn Manzûr, "rzk", 5/858.

⁵⁴ Sebe 34/35.

⁵⁵ Sebe 34/36.

⁵⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 3/66; Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Seyyid b. İbrâhîm b. Sâdık b. İmrân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993), 4/464.

⁵⁷ er-Ra'd 14/26; el-İsrâ 17/30; el-Kasas 28/82; el-Ankebût 29/17, 62; er-Rûm 30/37; Sebe 34/36, 39; ez-Zümer 39/52; eş-Şûrâ 42/12, 27.

⁵⁸ Sebe 34/39.

⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/196.

“Herhangi bir bedel ya da karşılık beklemeden bir mülkü başkasına vermek” anlamındaki hibe kökünden türeyen ve Yüce Allah’ın Kur’an’daki mübalağa kalıbındaki isimlerinden “vehhâb”⁶⁰ kelimesi de müşriklerin özellikle peygamber tasavvurlarını gözden geçirmeye sevk eden ima ve işaretlere sahiptir. O’nun vehhâb ismiyle tavsif edilmesi hiçbir karşılık beklemezsizin ikram ve lütfunun sınırsız ve eşsiz olmasıyla ilgilidir.⁶¹ Herhangi bir varlığa vehhâb isminin verilebilmesi için sadece maddi değil, manevi sahada da lütuf ve ihsanının çokça olması, ayrıca bu ameliyeyi sürekli bir şekilde devam ettirmesi gerekmektedir.⁶² Bu sebeple sadece dünya servetinden harcama yapanlar için ancak mübalağa ifade etmeyen vâhib terimi kullanılabilir. Zira vâhib olan ölüm döşegindeki hastaya şifa, çocuk hasretiyle yanan kısır bir kadına evlat, yolunu sapıtmış kişiye hidayet ihsan edemez. Bütün bunları sadece vehhâb olan Yüce Allah yapabilir.⁶³ Ayrıca vehhâb olanın ihsan ettiği lütuf ve ikramların herhangi bir bedel mukabilinde yapılmaması büyük önem arz etmektedir.

Vehhâb ismi tenzil sürecinde ilk olarak, müşriklerin “*bu ilâhî uyarı çimizden ona mı indirildi*”⁶⁴ sözleriyle özetlenen söz konusu görüş ve düşüncelerine cevap mahiyetindeki şu ayette zikredilmektedir: “*Yoksa senin hibe ettikçe eden ve mutlak izzet sahibi olan Rabbinin rahmet hazinleri onların elinde mi?*”⁶⁵ Müşriklerin peygamberlik konusundaki kanaat ve düşüncelerini tashih etme gayesine matuf bu ifade aynı zamanda bahşedilen her türlü nimetin ilâhî irade ve müdahale dahilinde gerçekleştiğini, bu konuda nihâî kararı verecek tek merciin Yüce Allah olduğunu belirtmektedir.⁶⁶ Dünyada bolluk ve refah içerisinde yaşamının doğal sonucunu risalet ve nübüvveti layık olma şeklinde belirleyen müşrik kitlenin bu iddiaları, özellikle ayette zikredilen vehhâb ismi ile çürütülmektedir. Zira Yüce Allah’ın lütuf ve rahmetinin eseri olarak nübüvvetini tevdi etmesi, beşerî gayret ve çalışmanın bu büyük ödüle layık olmada hiçbir belirleyici etkisinin bulunmadığını, bütün bunların vehhâb ismi gereğince karşılıksız bir şekilde Hz. Peygamber’e bahşedildiğini göstermektedir.⁶⁷ Dolayısıyla müşriklerin servet ve refahlarını nübüvveti hak etmede, ona layık olmada en önemli delil mahiyetinde öne sürmeleri ve tüm bunlar üzerinden Hz. Peygamber’in nübüvvetini inkâra yeltenmeleri esasen Yüce Allah’ın vehhâb ismini dikkate almadan gerçekleştirilen fâsit bir kıyas örneği olarak zihinlere kazınmaktadır.

3.2. Hz. Peygamber’in Nübüvvetini İspat ve Teyit İçerikli Beyanlar

Kur’an-ı Kerim nübüvvet kurumunun mahiyetine ilişkin çeşitli bilgiler vererek muhataplara belirli bir perspektif kazandırmayı, aynı zamanda da müşrikler tarafından Hz. Peygamber’in şahsına ve elçiliğine yönelik iddia ve ithamları geçersiz kılmayı hedeflemiştir. Bu hedefin gerçekleşmesi için ise Mekki ayetlerde Allah Rasûlü’nün hayat serüveninden, ilkeli duruşundan kesitler gözler önüne

⁶⁰ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, “vhh”, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemseddîn (Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî, 2009), 712; İbn Manzûr, “vhh”, 1/738-739; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 12/162.

⁶¹ İbnü'l-Esrî, “vhh”, 5/231; Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: Dârü't-Tûnisîyye, 1984), 23/263.

⁶² Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *İştikâku Esmâ'illâh*, thk. Abdü'l-Hüseyin el-Mübârek (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 126.

⁶³ Hattâbî. *Kitâbü şe'ni'd-du'â*, 53.

⁶⁴ Sâd 38/8.

⁶⁵ Sâd 38/9.

⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 13/438; Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Hâlid Abdulğani Mahfûz (Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 7/148.

⁶⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Beslûm (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 8/602.

serilerek peygamberliğini teyit edecek adımlar atılmıştır. Hz. Peygamber'in risalet ve nübüvvetinden önceki yaşantısı, hayat tarzı, ahlâkı, önceki vahiylerin mahiyetini kavrayacak bilgiden yoksun oluşu gibi unsurlar nübüvvetine delil olarak dile getirilen hususlar arasındadır.⁶⁸ Bu delillerin bir kısmı Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki hayat ve yaşantısına, bir kısmı ise nübüvvetle birlikte başlayan yeni sürece işaret etmektedir.

Hz. Peygamber'in nübüvvetini teyit mahiyetinde Kur'an'ın üzerinde durduğu en önemli husus, ilâhî mesajı tebliğ etme, açıklama karşılığında Allah Rasûlü'nün insanlardan herhangi bir maddi talep ve beklenti içerisinde olmayan söylemi ve bu konuda sergilediği kararlı tavrıdır. Umumiyetle bu konu Hz. Peygamber'in ağzından *"ben Allah'ın ayetlerini tebliğ etme karşılığında herhangi bir ücret istemiyorum. Benim mükâfatımı verecek olan Allah'tır"*⁶⁹ şeklindeki sözlerle veya buna yakın benzer ifadelerle çok sık dile getirilmektedir. Ayrıca söz konusu ifadeler Hz. Peygamber'in yanı sıra Hz. Nûh,⁷⁰ Hz. Hûd,⁷¹ Hz. Sâlih,⁷² Hz. Lût,⁷³ Hz. Şuayb⁷⁴ gibi peygamberler ve genellikle ilim ve hikmet verilen salih bir zat olarak telakki edilen Zülkarneyn tarafından da benzer şekilde söylenmektedir.⁷⁵ Sebe melikesi Belkıs'ın gönderdiği hediyeler karşısında Hz. Süleyman'ın gösterdiği tavır da⁷⁶ aynı meyanda değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili ayetlerin hem Hz. Peygamber'in ağzından hem de bölgedeki Araplarca bilinen kadim peygamberler aracılığıyla söylenmesi, hiçbir kişisel çıkar düşüncesi taşımadan yalnızca halkın ıslahı için çalışan ve bunu da açık yüreklilikle dile getiren bir kişinin peygamberliğine hükmedileceğini beyan etme gayesine matuftur. Zira insanın herhangi bir karşılık ve çıkar gözetmeden tebliğ vazifesini yerine getirebilmesi için dünya zevklerinden ve rahatından yüz çevirmeye mecbur kalması, samimiyetinin en önemli göstergelerinden birisidir.⁷⁷ Buna ilaveten vazifesi uğruna yakınlarıyla ilişkisini kesme, deli, yalancı, sihirbaz şeklinde hakaretâmiz ithamlara maruz kalma, türlü işkencelere katlanma, hatta yurdundan göç etmeye mecbur bırakılma gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmasına rağmen Yüce Allah'ın vereceği mükâfat dışında dünyevi hiçbir amacı olmadığını kararlı bir şekilde dillendirmek, sadece peygamberlere mahsus olsa gerektir.⁷⁸ Nitekim mevcut toplumsal düzene karşı herhangi bir hareketin veya davanın öncülüğünü üstlenen, arkasındaki geniş kitleleri peşinden sürüklemek için onları örgütleyen kişi veya kişilerin maddi-manevi bazı talep ve beklentilerden yola çıkarak böyle bir girişime öncülük yaptığı söylenebilir, hatta bu düşünce bir bakıma mazur da sayılabilir. Kaldı ki günümüzde gözlemlendiği gibi başkaldırı ve direniş hareketleri, herhangi bir hak kaybını önleme, tazmin etme ya da bazı talep ve istekleri kabul ettirme gibi maddi hedeflerden kaynaklanır ve çoğu zaman bu hedefler yüksek sesle dillendirilir. Bu sebeple olsa gerek Mekke müşrikleri nübüvvetin başında böyle bir niyet veya hedef taşıyıp taşımadığını test

⁶⁸ el-A'râf 7/157; el-Ankebût 29/48; eş-Şûrâ 42/52; el-Kalem 68/4.

⁶⁹ el-En'âm 6/90; Yûsuf 12/104; el-Furkân 25/57; Sebe 34/47; Sâd 38/86; eş-Şûrâ 42/23.

⁷⁰ Yûnus 10/72; Hûd 11/29; eş-Şuarâ 26/109.

⁷¹ Hûd 11/29; eş-Şuarâ 26/127.

⁷² eş-Şuarâ 26/145.

⁷³ eş-Şuarâ 26/164.

⁷⁴ eş-Şuarâ 26/180.

⁷⁵ el-Kehf 18/94-95.

⁷⁶ en-Neml 27/36.

⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 4/44; Muhammed İzzet Derveze, *Tefsîru'l-hadîs* (Kâhire: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2000), 3/258.

⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 3/427.

etmek için Hz. Peygamber'e mal, mülk, başkanlık gibi dünyevi çeşitli tekliflerde bulunmuşlardır. Benzer şekilde Sebe melikesi Belkis, gönderdiği hediyeler karşısında Hz. Süleyman'ın takınacağı tavra göre alacağı pozisyonu şekillendireceğini söylemiştir.⁷⁹

Diğer taraftan mezkûr ifadenin birçok peygamber aracılığıyla dile getirilmekle beraber en fazla Allah Rasûlü tarafından söylendiği göze çarpmaktadır. Bu vakiyadan hareketle Mekke müşriklerinin ilk etapta Hz. Peygamber'i sürekli şekilde art niyetli, sinsi emeller taşıyan, mal ve mevki sahibi olmayı arzulayan kişi şeklinde tanımladıkları, ayetlerin söz konusu iddia ve ithamlara cevap mahiyetinde inzâl edildiği söylenebilir. Ancak konuyla ilgili rivayet malzemesini tespit için yapılan kaynak taramasında müşriklerin birkaç kez Hz. Peygamber'e mal ve makam vaat etmeleri dışında böyle bir ithamda bulunmadıkları görülmektedir. Gerçi Katâde kanalıyla nakledilen bir rivayette Mekke müşrikleri meclislerinde bir araya gelerek "Muhammed'in bu yaptıkları karşılığında sizden bir ücret istediğini görmez misiniz?" benzeri sözler sarf ettikleri, buna cevap mahiyetinde de Şûrâ sûresinin 42/23. ayetinin nâzil olduğu bilgisi yer almakla birlikte,⁸⁰ bu tür mesnetsiz iddia ve ithamların gündem oluşturacak boyuta ulaşmadığı söylenebilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in dünya mal ve metainı tamah etmeyen, meyil göstermeyen kararlı tavır ve ilkeli duruşu, müşriklerin ellerini kollarını bağlamış, kendi aleyhine kullanılacak en ufak şüphe ve kuşkuya dahi mahal bırakmamıştır.

İlk peygamberlerden biri olan Hz. Nûh'tan son peygamber Hz. Muhammed'e kadar tarihin çeşitli duraklarında birçok kez dillendirilen "tebliğ vazifesinin herhangi bir maddi çıkar beklenti ve niyet olmaksızın yapılması" ilkesi, Kur'an'da evrensel geçerliliği haiz bir ölçüt olarak kabul edilmiş ve nübüvvetin doğruluğunu pekiştiren en önemli karinelere biri sayılmıştır. Nitekim Allah Rasûlü'nün yanı sıra birçok peygamber, toplum nezdinde haklılıklarını ispat için bu ilkeyi referans göstermişlerdir. Ayrıca Antakya civarına gönderilen ve birbirine destek veren üç elçinin toplum tarafından yalancılıkla itham edilmeleri üzerine beldeye gelen ve kaynaklarda Habîb en-Neccâr ismi ile şöhret bulan salih zât, söz konusu elçilerin tebliğ faaliyetine mukabil hiçbir maddi talepte bulunmamalarını, peygamberliklerini tasdik eden önemli bir kıstas olarak gündeme getirmiştir.⁸¹ Kezâ sihirdeki maharet ve kabiliyetlerini kullanarak Hz. Musa'yı mağlup etmeleri halinde Firavun'dan birçok mükâfat ve ödül beklediklerini söyleyen sihirbazların bu ifadelerine özellikle yer verilmesi de⁸² aynı maksada mebni olsa gerektir. Her ne kadar Firavun ve avanesi sergiledikleri hayranlık uyandırıcı maharetler sebebiyle sihirbazları Hz. Musa ile benzer konum ve makama layık görseler de mal, itibar sahibi olma gibi taleplerde bulunan sihirbazların ve bu talepleri gayet makul karşılayan Firavun'un nübüvvetin ulvi yönünü, mana ve maksadını kavrayamadığı söylenebilir. Zira hayatını dünya mal ve menfaatlerinden ibaret gören kimselerin, dinin öngördüğü manevi değerleri insanlara tebliğ etme ve onların ahirette mutlu olmasını sağlama şeklinde özetlenebilecek yüce

⁷⁹ en-Neml 27/35.

⁸⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 8/310; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 291; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/106; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7/116; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/17.

⁸¹ Yâsîn 36/13-21.

⁸² el-A'râf 7/113-114.

vazifeleri uhdesinde taşıyan nübüvvetle yakından-uzaktan ilişkilendirilmeleri kesinlikle söz konusu değildir.⁸³

Hız. Peygamber'in nübüvvetini teyit ve tasdik eden hususlar bazen "yoksa sen o müşriklerden bir karşılık mı istiyorsun da onlar bu yüzden ağır bir borç altında eziliyorlar"⁸⁴ şeklindeki benzeri ifadelerle zikredilmektedir. Bu ayetlerde diğerlerinden farklı olarak ücret talebi Hız. Peygamber'e nispet edilerek kendisini teselli mahiyetinde şöyle bir mesaj verilmektedir: "Ey Peygamber! Sen onlardan davet ettiğin ilâhî buyruklara karşılık herhangi bir ücret istemiyorsun ki bu ücretin altından kalkamadıkları için davetine icabetten geri durup Sen'i tasdik edememiş olsunlar." Esasen bu tür ifadeler müşriklerin gerçekte herhangi bir muknî delil ve mazerete sahip olmamakla birlikte kendi kuruntularınca ileri sürmeye yeltendikleri bütün bahanelerinin ve mesnetsiz iddialarının hepsini geçersiz kılmaktadır.⁸⁵ Zira Mekke müşrikleri Hız. Peygamber'e Kureys'in en zengin adamı oluncaya kadar mallarını vermeyi teklif etmelerine rağmen O, yapılan bu teklifleri tereddütsüz bir şekilde reddetmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla zikredilen ayetler bir nevi Hız. Peygamber'in herkes tarafından bilinen bu kararlı tavrına işaret ederek, O'nu töhmet altında bırakacak, davetini şahsi menfaat ve istismar aracı gösterecek en küçük kuşku ve şüphenin dahi bulunmadığını ispatlamaktadır.

Aynı şekilde bu meyandaki ayetler ilâhî mesajı tebliğle yükümlü olanların herhangi bir ücret talep ettiğinde onlara uymamanın mazur karşılanacağını belirterek müşriklerin bu konularda hem kendilerini hem de inançlarını sorgulamaya çağırılmaktadır. Zira müşrik din adamları herhangi bir faaliyet icra ettiklerinde bunun ücretini açıktan almalarına, adak ve bağışlarını zimmetlerine geçirmelerine rağmen Mekkeliler onlara tabi olma hususunda hiçbir endişe ve kuşku duymamakta, onların söz ve telkinlerine harfiyen uymaktadır.⁸⁷ Dolayısıyla müşriklerin en küçük aktiviteyi dahi belirli ücret mukabili yapan din tüccarlarına tabi olup, hiçbir kişisel menfaat gözetmediği halde insanlara doğru yolu aşılıp için varını yoğunu ortaya koyan Hız. Peygamber'e itaati içine sindirememesi, akılsızlık ve sapıklığın bariz bir örneği olarak zihinlere kazınmaktadır.⁸⁸ Dolayısıyla Mekke ayetler müşriklerin nübüvvet telakkisinin aksine Allah Rasûlü'nün mal ve mevki sahibi olmasını değil dünya mal ve metana tamah etmeyen kararlı tavrını peygamberliğini teyit eden en önemli ilke olarak gündeme taşımaktadır.

3.3. Kıyamet-Ahret Süreçlerine İlişkin Atıflar

Kıyamet, yeniden diriliş, sorguya çekilme gibi insanda korku ve ürperti duygularını tahrik eden ahiret hayatıyla ilgili genel-geçer hükümlerin, dikkat çeken birçok bilgi ve ayrıntının müşriklerin söylemlerine atıfta bulunan bakış açısıyla ele alınması, Mekke sürelerinde göze çarpan hususiyetlerden birisidir. Bu yöntemle bir yandan müşriklerin ölüm ötesine ilişkin mesnetsiz şüphe ve iddiaları izale

⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/527-528.

⁸⁴ el-Mü'minûn 23/72; et-Tûr 52/40; el-Kalem 68/46.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/484; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/179.

⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/94.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âşâr*, thk. Abdülmelik Abdullah Düheys (b.y.: Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003), 1/188; Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bulûgu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-Arab*, thk. Muhammed Behçet el-Eserî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/66-67.

⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14/524; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 5/550.

ve tashih edilirken bir yandan da konuyla ilgili hak ve hakikat bütün berraklığıyla gözler önüne serilmektedir.

Mekki sûrelerdeki kıyamet-ahiret süreçlerinin en dikkat çekici sahnelerinden biri olarak insanın ilâhî huzura tek başına geleceğine vurgu yapılması, bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. “İşte sizi ilk kez yarattığımız gibi bizim huzurumuza geldiniz”,⁸⁹ “onların her biri kıyamet gününde Allah’ın huzuruna tek başına gelecek”,⁹⁰ “sizi ilk kez yarattığımız gibi bugün de huzurumuza yapayalnız geldiniz”⁹¹ şeklinde insanın bu dünyaya gözlerini açtığı andaki acizliğini, muhtaç oluşunu hatırlatan ayet ifadeleri, yeniden diriliş gerçekleştiği sırada da kendisinin mal-mülk, servet, taraftar gibi unsur ve oluşumlardan soyutlanarak ilâhî huzura aciz ve zelil olarak geleceğini tavsif eden çarpıcı bir hakikattir.⁹² Buna göre Yüce Allah insanı nasıl ki malı ve dünyaya ait hiçbir şeyi olmadan yaratmışsa, yine onu malı, mülkü, dünyaya ait hiçbir şeyi olmadan diriltecektir.⁹³ Ahiret gerçeği hakkında müsellemler hakikatlere işaret eden bu ifadelerden hareketle tehdit ve ikaz yollu yapılan beyanların ilk etapdaki muhataplarının, servet ve zenginliklerine atıfta bulunarak ahiret gerçeğini kabule yanaşmayan ya da dünyadaki imkânlarla ahirette fazlasıyla sahip olacaklarını defaatle belirten Mekke müşrikleri olduğu söylenebilir. Zira müfessirler gerek metin içi bağlam gerekse metin dışı tarihi arka plandan hareketle zikredilen ayetlerin medlullerini tespit cihetiyle ya Nadr b. Hâris, Âs b. Vâil gibi isimlere değinmişler veyahut da ayetlerin Mekke müşriklerine yönelik serdedildiğine dikkat çekmişlerdir.⁹⁴ Dolayısıyla İslam’ın ahiret öğretilerine ilişkin bu beyanların esasen Mekke müşriklerinin ahirette dünyadaki gibi zevküsefa sürecekleri, orada da kendilerine rağbet edileceği şeklinde ortaya attıkları alayvârî iddialarına reddiye kabilden ve bu konuda insanların zihninde oluşabilecek bilgi kirliliğini önleme maksadıyla dile getirildiği söylenebilir.

Bu gerçek bazen gelecekte vuku bulacak ahiretin çarpıcı sahnelerinden iktibasla müminler tarafından ya da düşüncelerinin aksine cehennem gireceklerinin idrakine varan ve bütün içtenlikleriyle pişmanlıklarını izhar eden müşriklerce de dillendirilecektir. Nitekim mümin ve müşrikler arasında ahirette tahakkuk edecek bir diyalog sırasında cennete girmeyi arzulayan insanlar, cehennemlik olduklarını anladıkları müşriklere şöyle seslenecektir: “Bugün ne zenginliğiniz ne sayıca çokluğunuz ne de vakiyle büyüklük taslamanızın faydasını gördünüz.”⁹⁵ Aynı şekilde cehennemdeki müşrikler dünyada kendileriyle alay ettikleri, adam yerine koymadıkları kimseleri cehennemde göremediklerini, ayrıca mallarının hiçbir fayda sağlamadığını ikrar edeceklerdir.⁹⁶ Kur’an’da mâkes bulan bu realite, ahiretteki hayatın müşriklerin iddialarının tam aksi yönde tecelli edeceğini, refah ve zenginliğin fayda sağlamak şöyle dursun, kendilerini cehenneme sürükleyeceğini, azaplarını arttıracaklarını, fakirlikleri sebebiyle alaya aldıkları müminlerin ise cennette mutlu bir hayat süreceklerini bildirmektedir. Cehennem mal toplayıp, servet yığanı kendisine çağıracağına,⁹⁷ mal biriktirip yetimlerin hakkını yiyen, cimrilik ederek yoksul ve muhtaçlara yardımdan kaçınan

⁸⁹ el-Kehf 18/48.

⁹⁰ Meryem 19/95; el-Enbiyâ 21/104.

⁹¹ el-En’âm 6/94.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi’*, 7/20; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/522.

⁹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 4/176.

⁹⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 3/68; Kurtubî, *el-Câmi’*, 7/30; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’an*, 3/175.

⁹⁵ el-A’râf 7/48.

⁹⁶ Meryem 19/75; Sâd 38/62-63; el-Hâkka’ 69/28.

⁹⁷ el-Meâric 70/17-18.

zenginlerin cehenneme gireceklerine işaret edilmesi⁹⁸ aynı şekilde müşriklerin söz konusu düşünce ve algılarını izale ve tashih bağlamında dile getirilmiş olsa gerektir.

Müşriklerin ahirette içine düştükleri acıklı halden kurtulmak için tüm servetlerini hatta daha fazlasını kurtuluş fidyesi olarak vermek isteyecekleri dahası bu uğurda çoluk-çocuklarını, eşlerini, kardeşlerini, kendilerine sahip çıkan kabilelerini dahi gözlerini kırpmadan feda edebilecek noktaya gelecekleri bilgisi de⁹⁹ Mekkî sûrelerde ahiret hayatının korku ve dehşetini tasvir mahiyetinde işlenen konular arasındadır. Müşrikleri her şeyi gözden çıkarmaya sevk eden en önemli amil ise hiç hesaba katmadıkları aşağılanma ve azabın başlarına gelmiş olmasıdır.¹⁰⁰ Zira onlar sürekli olarak Hz. Peygamber ve müminleri, Hz. Nûh'a tabi olan toplumun zayıf kesimini tavsif için "*seni toplumun en aşağı kesimi izliyor*",¹⁰¹ "*sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz*"¹⁰² şeklindeki rencide ve tahkir edici sözlerle alaya alıyor, "Allah bu dünyada fazla mal ve değer vererek bizi üstün kıldı, tıpkı dünyada olduğumuz gibi ahirette de onlardan üstün olacağız" diyerek büyüklük taslıyorlardı.¹⁰³ Dolayısıyla bu meyandaki ayetler de aynı şekilde dünya hayatındaki yaşantılarına kıyasla ahiretteki ahvallerinin de güzel olacağını söyleyen Mekke'nin kibirli kesimine yönelik şiddetli bir paylama ve tehdit ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu vakıa mal ve taraftarlarına güvenerek ahirette çeşitli ikramlara mazhar olacaklarını veyahut da azaba uğradıkları takdirde onu kendilerinden savuşturabileceklerini iddia eden Mekke müşriklerine, ahiretin dünya hayatına benzemediğini, dolayısıyla işlenen salih amel dışında maddi ölçülerle kıyasladıkları izzet ve itibarın kişiye hiçbir fayda sağlamayacağı gerçeğini hatırlatarak, kendilerine gözdağı vermektedir.

Kıyamet gününün korku ve dehşetini yansıtan kimi tasvirler aynı zamanda mal ve servetin hiçbir anlam ifade etmeyeceği, insanın o günkü çaresizliğine derman olamayacağı gerçeğine dikkat çekmektedir. Gebe develerin başı boş bırakılması,¹⁰⁴ kıyamet esnasında vuku bulacak bu olaylardan biri olarak değerlendirilebilir. Ayette zikredilen "*ışâr*" kelimesi, üzerinden on ay geçmiş, doğumu yaklaşan develeri ifade için kullanılmaktadır. Gebe develerin söz konusu edilmesi, Araplar nezdinde bu vasıftaki hayvanların en değerli ve kıymetli oluşundan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵ Nitekim gebeliği on aylık zaman dilimine ulaşan develerin özellikle belirli bir yerde hapsedildiği, diğerlerinin ise salıverildiği bilinmektedir.¹⁰⁶ Bu sebeple mallarının ve geçimlerinin çoğunu söz konusu develerden temin edenlerin onları başıboş bırakması ancak kıyamet gibi olağanüstü bir vakianın meydana gelip, sahibinin sadece kendi derdine düşmesi halinde mümkündür. Ayetteki bu ifade esasen örnek kabilinden dile getirilmiş olup, kıyamet gününde mutlak surette gebe develerin bulunacağı anlamından ziyade, "kıyamet öyle dehşetli bir gündür ki, bir kimsenin doğumu yaklaşmış devesi olsa dahi onu başıboş bırakır ve kendi haliyle uğraşır"¹⁰⁷ mesajı taşımaktadır. Dolayısıyla bu çarpıcı temsil, kıyametin gerçekleştiği andan itibaren insanın üzerinde titrediği, ona değer verdiği her türlü

⁹⁸ el-Fecr 89/17-26; el-Leyl 92/8-10.

⁹⁹ el-En'âm 6/70; Yûnus 10/54; er-Râd 13/18; el-Meâric 70/11-15.

¹⁰⁰ ez-Zümer 39/47.

¹⁰¹ eş-Şuarâ 26/111.

¹⁰² Hûd 11/27.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/691.

¹⁰⁴ et-Tekvîr 81/4.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/431.

¹⁰⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 3/605.

¹⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/72; Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/149.

olgunun anlamsız hale geleceği, mal ve mülkün boşa çıkacağı, herkesin kendi canının derdine düşeceği gerçeğini vurgulama gayesine mebnidir.

Müminlerin ebedi saadet yurdu olan cennet tasvirlerinde ise refah ve zenginliğe vurgu yapan ifadeler göze çarpmaktadır. Özellikle Mekki sûrelerde cennet, insanın özlem duyup, arzulayacağı çeşitli maddi olgu ve unsurlarla betimlenmektedir. Bol su kaynaklarına sahip bağ-bahçeler, köşk ve saraylar, huriler, paha biçilmez takılar, ipekten elbiseler, damak zevkine hitap eden sınırsız sayıda yiyecek ve içecekler, cennette başı çeken bu nimetler arasındadır. Cenneti tavsif eden söz konusu nimetlerden de anlaşılacağı üzere insanın idrak alanı dışında kalan gaybî meselelerin dünyada bilinen, görülen maddi objeler yoluyla vuzuha kavuşturulduğu, dolayısıyla müminlere ödül kabilinden verilecek cennetin, dünyada zenginlik, refah ve ihtişam içerisinde sürdürülen hayatın bir nevi izdüşümü olarak, başka bir deyişle bu hayatın uhrevi âleme uyarlanması suretiyle tavzih edildiği söylenebilir. Bu vakıa bazen tevdi edilen nimetlerin bizzat kendilerinden bazen de cennetliklerin ayrıntı sayılabilecek hareket tarzlarından, insani yapıp etmelerinden bariz bir şekilde anlaşılmaktadır.

Müminlerin altın, gümüş, inci yakut gibi kıymetli bilezikler takınıp süsleneceklerini, değerli taşlardan imal edilen eşyalar kullanacaklarını, ince-kalın ipekten yeşil elbiseler giyeceklerini bildiren sahneler,¹⁰⁸ cennetteki hayatın müreffeh bir şekilde vuku bulacağına örnek kabilinden zikredilebilir. Her ne kadar ilk etapta mücevherlerle süslenmenin kadınlara özgü ve sadece onlara hitap eden cazibeye sahip olduğu bu sebeple erkekleri özendirip, onları cezbedecek vasıflar taşımadığı kanaati uyansa da kadim dönemlerden itibaren hükümdar ve kralların altın bilezikler taktıkları, boyunlarını gerdanlıklarla, taçlarını kıymetli mücevherlerle süsledikleri bilinen hususlardandır.¹⁰⁹ Nitekim Firavun da nübüvveti, hükümdarlık ve krallık gibi siyasi misyona sahip bir makam şeklinde tahayyül etmesinin sonucu olsa gerek, kollarında altın bilezikler bulunmamasından yola çıkarak,¹¹⁰ Hz. Musa'nın peygamberliğini kabule yanaşmamıştır. Bu vakıa mücevherlerle süslenmenin insanın diğerlerinden farklılığını ihsas eden, değer ve konumunu pekiştiren en mühim emarelerden biri olarak algılandığını göstermektedir. Dolayısıyla vaat edilen mükâfatlar arasında paha biçilmez kıymetli taşlar olduğunun, her bir kişinin bunlardan müteşekkil gerdanlık ve bilezikler takacaklarının vurgulanması, müminlerin cennette kralların şanına yakışır bir şekilde hayat süreceklerine mülhem olsa gerektir.

Bazı ayetlerde cennetliklerin "tahtlara kurulacakları"¹¹¹ bilgisine yer verilmesini de aynı meyanda değerlendirmek gerekir. Zira tahta kurulmak, rahatlık ve mutluluğu simgeleyen, bu itibarla da bahşedilen nimetler vesilesiyle müminlerin cennette memnuniyet ve huzurun zirvesinde olacaklarını haber veren bir tabirdir.¹¹² Bu sebeple Pers ve Rum hükümdarları, kabile şeyhleri, zenginler, bolluk ve refah içerisinde olduklarını belirtmek için koltuklarına bu şekilde kurulmuşlar, hatta yaslanarak yemek yemeyi adet haline getirmişlerdir.¹¹³ Kral ve zenginlerin koltuk ve

¹⁰⁸ el-Kehf 18/31; el-Hac 22/23; Fâtır 35/33; ez-Zuhruf 43/71; el-Vâkıa' 56/18; el-İnsân 76/15.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 5/101; Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/20; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 6/569.

¹¹⁰ ez-Zuhruf 43/53.

¹¹¹ el-Kehf 18/31; Yâsîn 36/56; el-İnsân 76/13; el-Mutaffifîn 83/23, 35.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/530; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 15/314.

¹¹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 23/42.

tahtlarındaki bu hallerine dikkat çekilerek cennetliklerin de tahtlara kurulacaklarının bahis konusu edilmesi, aynı şekilde müminlerin dünya kralları ve hükümdarları gibi yaşayacaklarını bildirme gayesine mebnidir.¹¹⁴ Kur'an'ın bu beyanları insanın dünyada özenip, imrendiği sayısız nimete sahip olacağını, zevküsefa süreceğini bildirmenin yanı sıra gerçek manada servet ve zenginliğin ahirette tahakkuk edeceğini vurgulaması bakımından da dikkat çekicidir.

Cennette ödül olarak bahşedilecek nimetleri ifade etmede seçilen kavramlar, kullanılan kelime ve terkipler de konunun bu boyutunu izhar etmeye yöneliktir. Mesela birçok ayette değer ve kıymetinden ötürü müminlerin giyeceği ipekli elbiselerden ve bunların *sündüs* ve *istebak* şeklinde adlandırılan birer yüzleri kabartmalı ince ve kalın iki çeşidinden söz edilmesine,¹¹⁵ bir başka yerde müminlere cennetin yanı sıra ipeğin verileceği bildirilerek¹¹⁶ en dikkat çekici nimetler arasında gösterilmesine rağmen, bütün ayetlerde mezkûr kelimeler tekil olarak kullanılmıştır. Buna mukabil değerli taşlardan oluşan takılar ve bunlardan imal edilen ev eşyaları ise her defasında çoğul haliyle zikredilmiştir. Hatta mücevherleri beyan için kullanılan *esâvir*, *sivâr* kelimesinin çoğul formu olan *esvira*'dan türetilen bir başka çoğul ifadesidir. Kelimenin bu yapısı cennetteki mücevherlerin çok fazla sayıda oluşuna delalet etmektedir.¹¹⁷ Elbisenin fazlalığı veya çok giyilmesi soğuktan korunma ya da başka bir ihtiyacı sağlamaya yönelik iken zînetin çokluğu ise insanın zenginliğine delalet eder. Şayet o kimse asli ihtiyaçlarını temin de zorlansaydı altın ve gümüşle süslenmemesi hatta bunları ihtiyacını gidermek için sarf etmesi gerekirdi.¹¹⁸ Bu vakiyadan hareketle gerçek manada bütün ihtiyaçlardan hâli olma durumunu ihtiva eden zenginliğin tam ve kâmil şekliyle cennette gerçekleşeceğini ihsas ettirmek için olsa gerek cennetliklerin giyeceği elbiseler tekil olarak zikredilirken, mücevherler ve bunlardan mamul eşyalar ise her defasında çoğul formda gelmiştir.

Diğer taraftan cennet tasvirlerinin Mekke döneminin ilerleyen safhalarında nâzil olan Rahmân, Vâkıa ve İnsan gibi sûrelerde yer alması, müslümanlara yönelik baskı, mağduriyet ve mahrumiyetlerin giderek yoğunlaşmasıyla oluşan yorgunluk ve yıpranmışlığa bağlı olarak artan motivasyon ihtiyacıyla ilişkilendirilebilir.¹¹⁹ Bu sebeple cennetteki mükâfat genellikle ilk müslüman neslin hayat tecrübesine referansla okunup değerlendirilmiştir. Nitekim naîm cennetlerinde huzurlu ve mutlu bir hayat yaşayacaklarının birçoğunun öncekilerden olacağına yer verilmesi,¹²⁰ tabîûn müfessirlerinden Rebî b. Enes'e (öl. 139/757) göre Hz. Peygamber'in davetine ilk icabet eden,¹²¹ dolayısıyla çoğunluğu fakirlerin oluşturduğu zümrenin ayrıcalıklı konumuna işaret mahiyetindedir. Aynı şekilde cennette birçok nimete mazhar olan müminin, yeniden dirilişi inkâr eden arkadaşının cehennem ateşindeki içler acısı halini gördüğünde onun telkinlerinden uzak durması sebebiyle hissettiği mutluluğu dile getirmesi,¹²² nüzûl ortamındaki Mekke'nin mütref kesimi ile müminler arasında vuku bulan hararetli tartışmaları hatırlatmaktadır. Bu diyalog ayrıca servet sahibi müşriklerin günün birinde ellerindekilerini kaybedeceklerine ve azaba uğrayacaklarına, müşriklerin

¹¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/656; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/117; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 3/171.

¹¹⁵ el-Kehf 18/31; ed-Duhân 44/53; er-Rahmân 55/54; el-İnsân 76/21.

¹¹⁶ el-İnsân 76/12.

¹¹⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 4/115; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 17/231.

¹¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 13/286-287; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 16/142.

¹¹⁹ Hadiye Ünsal, *Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 409.

¹²⁰ el-Vâkıa' 56/13-14.

¹²¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 9/202; Begavî, *Medâlimü't-tenzîl*, 4/280.

¹²² es-Saffât 37/50-59.

aksine dünyada mahrumiyetler içerisinde boğuşan müminlerin ise gözlerinin bakmaktan keyif aldığı ve canlarının çektiği her türlü nimete cennette kavuşacaklarına işaret etmektedir.

H. Peygamber'in de toprağı miskten daha güzel kokan, suyu baldan tatlı, rengi kardan daha beyaz gibi niteliklerle tavsif ettiği kevser havuzunun başına gelecek ilk zümrenin üstü başı yırtık, saçları toz toprak içerisindeki muhacirlerin fakirleri olacağını belirtmesi¹²³ aynı gerçeği vurgulama gayesine mebnidir. Zaten Kur'an-ı Kerim'de iman edip, iman gereğini yapanların,¹²⁴ şirk ve inkârdan uzak duran muttakilerin,¹²⁵ her türlü baskı ve zulme rağmen sabır ve kararlılıkla yoluna devam edenlerin cennete gireceklerini,¹²⁶ sonunda da dünyada çekilen tüm sıkıntıları unutturan Yüce Allah'a hamd edeceklerini bildirmektedir.¹²⁷ Dünyadaki geçim kaygı ve endişesi gibi menfi duyguların cennete girme ile ortadan kalkması bizâtihi hamdin gerekçesini teşkil etmektedir.¹²⁸ Bu itibarla Kur'an'ın cennetle ilgili vaad ve müjdelerin ilk etapta H. Peygamber'in çağrısına kulak veren, her türlü hakaret ve işkenceye maruz kalan, mahrumiyet ve korku içerisinde yaşayan Mekki müslümanları teselli etme, onların moral ve motivasyonlarını diri tutmaya yönelik olduğu söylenebilir.

Cenneti müreffeh bir hayat ve zenginlikle özdeşleştirilebilen ebedi saadet yurdu olarak takdim eden ifadeler, dünyadaki hayatı sadece mal ve mülk toplamaktan ibaret sayan müşriklerin aksine gerçek refah ve zenginliğin ahirette vuku bulacağını altını çizerek, müminlere yönelik dünya mal ve metana karşı mesafeli durmayı öğütleyen mesajlar da taşımaktadır. H. Peygamber'in ipek ve atlas giymeyi, altın ve gümüşten imal edilen eşyalardan yararlanmayı yasaklaması, ayrıca dünyada bu yasağı çiğneyenlerin Yüce Allah'ın vadettiği benzer nimetlerden mahrum kalacağını belirtmesi¹²⁹ bu bakımdan dikkat çekicidir. Zaten birçok nimet arasından özellikle bazılarını temas edilmesi, müminlerin dünyada canlarının istediği ve gözlerinin bakmaktan zevk aldığı güzelliklerden mahrum bırakılmalarından veya bu nimetlerin helal olmaması sebebiyle uzak durmalarından kaynaklanmaktadır. Yüce Allah yapılan bu davranışların mükâfat ve karşılığı olarak, ahirette kendilerine söz konusu vasıfları haiz nesnelere ihvan edileceğini bildirmektedir.¹³⁰ Dolayısıyla Kur'an'ın uhrevi âleme ilişkin bu beyanları, müminleri eşsiz nimetler yurdu olarak tasvir edilen cennete kavuşma özlemiyle kendilerinden beklenen tavır ve davranışları sergilemeleri için teşvik ve özendirme kabilinden zikredilmiştir. Aynı zamanda dünya mal ve metanın geçiciliğini, değersizliğini de ima eden bu ifadelerin, fani olanla övünen, değer ölçülerini sadece maddiyatla sınırlayıp bunu hayatın biricik gayesi haline getiren müşrikleri, kendilerini gözden geçirmeye davet eden anlam potansiyeline sahip olduğu da söylenebilir.

¹²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), "Zühd", 36 (No. 698); Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/632; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 8/450.

¹²⁴ el-Kehf 18/30; el-Hac 22/23; ez-Zuhruf 43/69.

¹²⁵ es-Sâd 38/49; ez-Zümer 39/20; ed-Duhân 44/51; ez-Zâriyât 51/15; el-Mürselât 77/41.

¹²⁶ el-Furkân 25/75; İnsan 76/12.

¹²⁷ Fâtır 35/34.

¹²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/491; Ebû Muhammed Abdül-Hak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhamed, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011) 4/440.

¹²⁹ Buhârî, "Libâs", 25 (No. 5831-5832); Müslim "Libâs", 4, 21; İbn Mâce, "Libâs", 16 (No. 3590).

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/185.

Sonuç

Servet, Kur'an-ı Kerim'de kelime olarak zikredilmemesine rağmen üzerinde en çok durulan konular arasında yer almaktadır. Erken dönem lügat kaynakları ve Hz. Peygamber'in beyanı dikkate alındığında servet, ekonomik çehresine eşlik eden güç ve kuvvet vurgusu ile tebarüz etmektedir ki özellikle Mekkî ayetlerde bu tarz kullanım çok yaygındır. İnzâl edilen ilk ayetlerden itibaren refah ve zenginliği haklılığın, Yüce Allah nezdinde şerefli bir payeye sahip olmanın alamet ve nişanesi olarak tavsif eden müşrik servet algısını yansıtan ifade kalıplarına, hüküm cümlelerine işaret edilmektedir. Özellikle Mekke'nin servet ve yönetici kesiminin maddi refah ve zenginliklerine vurgu yaparak haklılıklarını dillendirmeleri, sadece fakir müminleri tahkir etmeye yönelik kuru bir söylemden ibaret olmayıp İslam'ın inanç umdelerine halel getirme, bu konuda müminlerin zihninde şüpheler oluşturma gibi sinsi emel ve gayeler gözetilerek tasarlanmıştır. Öyle ki İslam'ın azılı muhalifleri dünyadaki ahvallerini referans göstererek maddi refah ve nüfuzun etkisi oranında ahiret saadetinin sağlanacağını vurgulamışlar, ayrıca aynı gerekçelerden yola çıkarak Allah Rasûlü'nün bu ulvî vazifeyi üstlenecek donanıma sahip olmadığını altını çizmişlerdir. Diğer bir deyişle müşrikler "mal-mülk kime verilmişse, peygamberliğe de o layık olmalıdır" önermesi ile özetlenebilecek peygamber tasavvuruna sahiptirler.

İslam'ın inanç esaslarının tanzim edildiği Mekkî sûre ve ayetler sarih beyanlardan ziyade müşriklerin söz konusu söylemlerini tashih ve izale eden bir perspektif çerçevesinde vazedilmiştir. Özellikle Mekkî ayetlerde birçok kez dillendirilen "Yüce Allah'ın dilediği kimsenin rızkını genişleteceği, dilediği kimsenin rızkını ise azaltacağı" şeklindeki ifadeler esasen başlı başına maddi güç ve refahın, insanın değer ve kıymetini gösteren bir ölçüt olarak öne sürülemeyeceğini ihsas ettirmektedir. Mekkî sûrelerde kıyamet-ahiret süreçlerine ilişkin beyan, ima ve örnekler dünyadaki maddi refah ve imkânın ahirette hiçbir fayda sağlamayacağı hatta ilâhî rızayı elde etme dışında kullanılan mal ve servetin insanı cehennem azabı ile yüzleştireceği gerçeğini vurgulama noktasında yoğunlaşmaktadır. Gerek konuyla ilgili nâzil olan ayetler hakkında nakledilen rivayetlerde, gerekse ayetlerin delalet ettiği kişileri tespit cihetiyle yapılan görüş ve değerlendirmelerde, ahiret azabına uğratılacak ilk muhatapların refah ve zenginlikten aldığı güçle ilâhî buyrukları kabule yanaşmayan Mekke'nin müşrik zümresinin olacağına belirtilmesi, ekonomik refahın uhrevi mutluluğu da beraberinde getireceği şeklindeki câhiliye dönemi çarpık servet algısını izale etme amacı taşımaktadır. Buna karşın fakirliği sebebiyle müşrikler tarafından alay konusu olan samimi müminlerin ise ahirette mutlu ve mesut olacakları cenneti tasvir eden ifadelerden bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Aynı zamanda cennet tasvirleri dünya mal ve mülkünün eninde sonunda yok olacağını gerçek manada zenginliğin ahirette tahakkuk edeceğini ihsas etmektedir.

Aynı şekilde konuyla ilgili ayetler peygamberliğin manevi ve ahlâki bir merteye oluşuna dikkat çekmiş, Allah Rasûlü'nün dünya malına tamah etmeyen hal ve tavrını risaletin en önemli dayanağı olarak zihinlere kazımıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in genellikle "ecir" adı altında insanlardan herhangi bir ücret, maddi menfaat beklentisi olmadığını açık yüreklilikle dillendirdiği ifadelerle vurgu yapılmış, kadim peygamberlerin de aynı hususa dikkat çektikleri belirtilerek, Allah Rasûlü'nün elçiliği tasdik edilmiştir. Dolayısıyla Mekkî ayetlerde servet olgusu, müşriklerin peygamber algılarını

tashih ve tadil etme yanında Hz. Peygamber'in risalet vazifesini müdellel kılma gayesine de yöneliktir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thç. Ahmed Muhammed Şâkir. 16 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2012.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Âlûsî, Ebû'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd. *Bulûgu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*. thk. Muhammed Behçet el-Eserî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Ferrâ. *Meâlimü't-tenzîl*. thk. Halid Abdurrahman el - Akk-Mervan Sevar. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mahmud Muhammed Nassar. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Muhammed Tâmir. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2009.
- Derveze, Muhammed İzzet. *Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2000.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Adil Ahmed el-Mevcûd vd. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm İlä mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Hâlid Abdulğânî Mahfûz. 8 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 15 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, 1964.
- Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fhâ mine'l-âsâr*. thk. Abdümelik Abdullah Düheş. 2 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*. 16 Cilt. thk. Seyyid İmrân. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb eş-Şîrâzî. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halebî, Ahmed b. Yûsuf b. Abdu'd-Dâim. *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrâfi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Abdu'l-Hamîd el-Hindâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Kitâbü şe'ni'd-du'â*. thk. Ahmed Yusuf ed-Dikâk. b.y.: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: Dârü't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*. thk. Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhamed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thç. Ahmed Şemseddîn. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Düreyd, Ebûbekir Muhammed b. Hasan. *Cemheratü'l-luğa*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.

- İbnü'l-Esîr, Ebû Saâdât Mecduddîn el-Mübârek b. Muhammed. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tenâhî. 5 Cilt. Beyrût el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1379/1979.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi sahîhi İbn Hibbân*. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Naci İbrahim Süveyd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Erkâm, ts..
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el Müzeydî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2013.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebî'l-Fadl Muhammed b. Mükrim el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Âmir Ahmed Haydar. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî. 21 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Beslûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thç. Abdül-Maksûd b. Abdî'r-Rahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayanî vd.. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen el-Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. thk. Ahmed Füreyd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *el-Camiu's-sahîh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1998.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemseddîn. Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî, 2009.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvatü't-tefâsir*. 3 Cilt. Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 2009.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. thk. Muhammed b. Âşûr. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Sarıcık, Murat. *Hizmeti Muhammed'in Çağrısı Mekke Dönemi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2006.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2010.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Seyyid b. İbrâhim b. Sâdık b. İmrân. 5 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 12 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2010.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Camiu's-sahîh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Ünsal, Hadiye. *Erken Dönem Mekke Surelerinin Tahlili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabiyyü, 2004.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *İştikâku Esmâ'illâh*. thk. Abdü'l-Hüseyn el-Mübârek. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 40 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2012.